אָקספאָרדער יידיש

III

אָקספֿאָרדער ייִדיש

III

רעדאַקטאָר

הירשע־דוד קאַץ

געהילף־רעדאַקטאָרן

גענאַדי עסטרייך, דוב־בער קערלער

תשנ"ה 1995

פֿאַרלאַג „אָקספֿאָרדער ייִדיש"

אינהאַלט

יידישע שפּראַך און קולטור אין ליטע

כּאַצקל לעמכען (ווילנע)
די השפּעה פון ליטוויש אויפן יידישן דיאַלעקט אין ליטע 5

לייזער ראַן (ניו־יאָרק)
גלייכווערטלעך און רעדנסאַרטן פון ווילנער יידישן פּאָלקס־מויל 133

אהרן גאַראָן (ווילנע — בני ברק)
סאָפיע גורעוויטש און איר ווילנער גימנאַזיע (מעמואַר) 153

אַרטור לערמער (מאָנטרעאָל)
זכרונות וועגן דעם ווילנער יידישן לערער סעמינאַר (מעמואַר) 173

אַבראַשקע־קיווע ראָגאָווסקי (תל אביב)
דער חפץ־חיים אין ראַדין (מעמואַר) 193

רימאַנטאַס דיכאַוויטשיוס (ווילנע)
דער אַלטער ווילנער בית־עולם (פאָטאָגראַפיעס) 205

יצחק באַשעוויס
(1904 — 1991)

חנא שמערוק (ירושלים)
יצחק באַשעוויס: דער מעשה־דערציילער פאַר קינדער 233

איטשע גאָלדבערג (ניו־יאָרק)
יצחק באַשעוויס־זינגער און די יידישע ליטעראַטור 285

אריאלה קראַסני (רמת גן)
קבלה עלעמענטן אַלס פּאָעטישע סיסטעם אין דער שוחט 317

געשיכטע פון יידיש

דוב־בער קערלער (אָקספאָרד)
גיט(ע)לים, גיטלינ(ס) און גיטליץ: יידישע פאַמיליע נעמען און
מאָרפאָלאָגישע רעקאָנסטרוקציע 333

יאָהאַנעס ל. בראָזי (אָקספאָרד)
באַמערקונגען צו דרום־מערב יידיש 369

הירשע־דוד קאַץ (אָקספאָרד)
צום אורשפרונג פונעם מלעיל 389

פאָלקלאָר

האָלגער נאָט (ניו־יאָרק)
נעמען פון שטעט אין יידישן פאָלקסליד: ממשותדיקע מקומות אָדער אילוזיעס? 425

אהובה בעלקין (תל אביב)
קאַפּויערדיקער קאַפּויער: דער יידישער קאַרנאַוואַל־טעאַטער 449

באָרים סאַנדלער (קעשענעוו — ירושלים)
שפּריכווערטער פון רישקאָן (בעסאַראַביע) 473

ליטעראַטור

מכאל קרוטיקאָוו (ניו־יאָרק)
נאַראַטיווע שטימען אין מענדעלעס דאָס קליינע מענטשעלע 489

רחל משורר (רמת גן)
אַ טראַנספאָרמירטער מאָטיוו: פרצעס זיבן גוטע יאָר 505

דפנה קליפאָרד (אָקספאָרד)
בילדער פון פרויען אין דוד בערגעלסאָנס נאָך אַלעמען און פראַנץ קאַפקאַס דער שלאָס 517

מיכל גיא (ירושלים)
משה קולבאַקס רײַסן 529

שלום לוריא (חיפה)
דעם נסתרס מלך מאַגנוס 553

היהלע ביר (אָקספאָרד)
מאַנגערס ערשטע באַלאַדעס: אייניקע אייגנשאַפטן 573

יוסף בר־אל (רמת גן)
יעקב פרידמאַנס נפילים: געפאַלנקייט און אַפּאָטעאָזיס 585

משה קיאַק (בוענאָס איירעס)
צבי אייזנמאַנס אין דער נאַכט אויף שמירה: שולד געפילן ביי די לעבן געבליבענע 605

קולטור געשיכטע

בנימין נאַדעל (ניו־יאָרק)
די בונדישע פּרעסע און ייִדיש 633

אסתּר הורלימאַן (ציריך)
דער זשענעווער אידישער ארבייטער 649

גענאַדי עסטרייך (אָקספֿאָרד)
ייִדישע פּראָלעטאַרישע קולטור רעוואָלוציע: אַ סטעזשקע
אין אַ בלינד געסל 661

דוב־בער קערלער (אָקספֿאָרד)
אייזיק זאַרעצקי שרייבט פֿון סטאַלינאַבאַד (1945) 681

ראובֿן־משה שפּירא (ניו־יאָרק)
יזכּור־ביכער איבער ייִדישע ישובֿים אין סאָוועטישן ווייסרוסלאַנד
און אוקראַינע 701

זכרונות

שפרה שטערן קרישטאַלקע (מאָנטרעאָל)
בלעטלעך פֿון אַ לערערינס טאָגבוך (טישעוויץ, 1932) 725

זלמן ליבינזאָן (ניזשני נאָווגאָראָד)
וועגן דעם ייִדישן פֿאַקולטעט אין מאָסקווע 753

בלומע קאַץ (סווינציאַן)
דאָס יאָר 1937 773

מאיר באָגדאַנסקי (לאָנדאָן)
לאָנדאָנער ייִדישע שרייבער 785

מרים שמולעוויטש־האָפֿמאַן (ניו־יאָרק)
די חבֿלי לידה פֿונעם יוסף פּאַפּ ייִדישן טעאַטער 809

רעצענזיעס

קאָבי וויצנער (תּל אָבֿיבֿ)
שלום־עליכם אין בילד 833

אבֿרהם ליס (תּל אָבֿיבֿ)
בערל רויזן און זיין שאַפֿן: ליטעראַריש־היסטאָרישע שטודיעס 845

דוב־בער קערלער (אָקספֿאָרד)
חוליות: אַ נייער שטאַפּל פֿון ייִדישער פֿילאָלאָגיע אויף עבֿרית 857

גענאַדי עסטרייך (אָקספּאָרד)
נייע סעריע ייוואָ בלעטער: אַ פּילצוזאָגנדיקער פּאָטשאַטעק 873

הירשע⸗דוד קאַץ (אָקספּאָרד)
דער גורל פון אוריאל וויינרייכס עזבון: דער ערשטער באַנד פונעם אַטלאַס און די ראשי פּרקים 889

פון שלמה בירנבוימס עזבון

שלמה בירנבוים (טאָראָנטאָ)
אַלטע כתב⸗ידן אויף יידיש 925
צוועלף בריוו פון שלמה בירנבוים 937

תיקון⸗טעותן און הוספות 965
וועגן די מחברים 981

צום אורשפּרונג פֿונעם מלעיל

פֿון

הירשע⸗דוד קאַץ

(אָקספֿאָרד)

I

די פּראָבלעם

פֿון וואַנעט קומט צום סעמיטישן קאָמפּאָנענט אין ייִדיש דער מ ל ע י ל: דאָס שטעלן דעם טראָפּ אויפֿן פֿאַרלעצטן טראַף? אויף לשון קודש און אַראַמיש פֿאַלט דאָך דער טראָפּ כּידוע אויפֿן מ ל ר ע (דער לעצטער טראַף), אינעם ווייט גרעסטן רוב פֿון די קאָרע⸗ספּאָנדירנדיקע ווערטער. אויף ייִדיש איז דאָך דער דין álmən (אַלמן), tálməd (תּלמיד), šɔ́xṇ (שכן), און ניט אַשטייגער almɔ́n, talmíd, šɔxéjn, ווי אינעם פֿאָרמעלן נוסח פֿון אַשכּנזישן לשון קודש, וואָס מ׳קען הערן בײַ טייל אַשכּנזישע חזנים און דער עיקר בײַ אָפּגעהיטע בעלי⸗קריאה.

סײַ אויף ייִדיש, סײַ אויף אַשכּנזיש, זײַנען די איכותן פֿון די באַטאָנטע וואָקאַלן געווענדט אינעם דיאַלעקט (פֿגל. קאַץ 1983; 1993א). דאָרטן וואו די וואָקאַלישע וואַריאַציע איז ניט שײַך צום ענין, ווערט דאָ פֿון פּשטות וועגן געבראַכט מערניט די סטאַנדאַרדע פֿאָרמע.

אין משך פֿון די דורות, איז וועגן מלעיל כּהלכת ייִדיש, בײַם דאַווענען אויף לשון קודש, ניט איינמאָל געגאַנגען די רייד בײַ די רבנים. ניט קיין קלענערער ווי ר׳ יעקב עמדין (דער יעב״ץ, 1697—1776) האָט דעם ייִדן פֿון אַ גאַנץ יאָר אַן עצה געגעבן:

> ויזהר במלעיל ומלרע · במי שאפשר לו ויודע הדברים אמורים · אבל מי שלא הגיע לידי מדה זו בנעורים · אי אפשר להטריחו בהנחת הטעמים שטורחו ורב ומייגע דבורו · והפסדו מרובה משכרו · לכן טוב שלא לבלבל הקורא אשר לא ניסה באלה במטבע התפילה:
>
> (עמדין 1745: ד׳ ע״ב)

[און מ׳דאַרף זײַן אָפּגעהיט מיט מלעיל און מלרע, בײַ דעם וואָס אים איז דאָס מעגלעך, און ער פֿאַרשטייט אין די⸗אָ זאַכן. אָבער ווער עס איז צו אָטאָ דער מידה ניט דערגאַנגען יונגערהייט, קען מען אים ניט מטריח זײַן אין דער שטעלונג פֿון די וואָרט⸗אַקצענטן, מחמת די טירחא איז צו גרויס און באַשווערט זײַנע רייד, און זײַן פֿאַרלוסט איז גרעסער פֿאַרן געווינס. דעריבער איז בעסער מ׳זאָל ניט צעמישן דעם בעל⸗תּפֿילה וואָס איז בײַ דעם⸗אָ ניט געניט געוואָרן אין די רגילותן פֿון תּפֿילה.]

די וואַריאירלעכקייט גופֿא איז מעגלעך געוואָרן מחמת דעם וואָס דער אַשכּנזישער העברעאיש און דער אַשכּנזישער אַראַמיש זײַנען געווען נ י ט⸗גערעדטע שפּראַכן, לשונות צום דאַווענען, צום לערנען, צום ציטירן. בײַ לעבעדיקע שפּראַכן זײַנען חל בײַ דער מערהייט ווערטער פֿעסטע פֿאָנאָלאָגישע כּללים. אין ייִדיש גופֿא איז דאָ איין דין בײַם רוב ווערטער: מלעיל.

צום פֿענאָמען מלעיל דאַרף מען זיך דערגרונטעווען האַלטנדיק אַן אויג אויף ייִדיש און בבת אחת, אויפֿן אַשכּנזישן העברעאיש און אַראַמיש. אויף אַזאַ מין אופֿן ווערט באַשײַמפּערלעך קלאָר אַז דאָ גייט די רייד וועגן: מלעיל בײַ די אַשכּנזים.

פֿון קיצור וועגן האָב איך אַרײַנגעפֿירט דעם טערמין אַשכּנזיש, ווי אַ סובסטאַנטיוו, אויף צו באַצייכענען די פּאָנאָגאָליע סײַ פֿונעם אַשכּנזישן העברעאיש סײַ פֿון אַשכּנזישן אַראַמיש (אין קאַץ 1993א: 1§).

II

די סטרוקטורעלע נפֿקא־מינא

אַמאָפּטסטן קומט אויס צו הערן אַ „לכאורה" באַווייז, אַז דער טראָפּ פֿאַלט אויפֿן ערשטן טראַף אַזוי ווי אין דייטש און ווי אין דייטשישן קאָמפּאָנענט פֿון יידיש, דאָס הייסט אַז אַלמן, תלמיד, שכן גייען פּשוט מיט, לאָמיר אָנכאַפּן, מיט אַלע, טישטעך, שרייבער, און שוין. דערצו ווייזט זיך אַרויס פֿאַר דער יידישער פּאָעטיק אַז דער נאַטירלעכער יידישער ריטעם, וואָס נעמט אַרום די מערסטע צוויי־טראַפֿיקע ווערטער אין דער שפּראַך, ניט שייך פֿון וואָסער היסטאָרישן קאָמפּאָנענט, איז דער כאָריי טאַקט, וואָס ביי צוויי־טראַפֿיקע ווערטער איז ער היינו־הך מיט: מלעיל (זע מ. קאַץ 1991).

סטרוקטורעל גערעדט איז אָבער דער תירוץ קיין תירוץ ניט. די נפֿקא־מינה צווישן דייטשישן מיטן סעמיטישן קאָמפּאָנענט זעט מען ערשט דאָרטן וואו עס זיינען פֿאַראַן מער ווי צוויי טראַפֿן. אַז עס פֿאַרלענגערט זיך אַ צוויי־טראַפֿיק וואָרט ביים צוגאָב פֿון טראַפֿן אין דער מאָרפֿאָלאָגיע, זעט זיך תיכף אַז ביי אַלע, טישטעך, שרייבער בלייבט שטיין דער טראָפּ דאָרטן וואו ער איז מלכתחילה געשטאַנען: אַלעמען, טישטעכער, שרייבעריש; בשעת ווען אינעם סעמיטישן קאָמפּאָנענט, נעמט דער טראָפּ און טוט אַ ש פּ ר ו נ ג אַריבער, צום טראַף וואָס איז אין אַ מזלדיקער שעה געוואָרן דער נ י י ע ר פֿאַרלעצטער טראַף, דהיינו, דער נייער מלעיל. אַז מ׳גיט צו טראַפֿן, ווערט דאָך פֿון אלמן, תלמיד, שכן, אַשטייגער: אלמנה almɔ́nə, תלמידים talmídim, שכנים šxéjnim. דער טראָפּ אין סעמיטישן קאָמפּאָנענט רוקט זיך אַריבער און די גזירה שווה מיטן דייטשישן קאָמפּאָנענט איז אויס גזירה שווה.

ביי גערמאַניזמען איז דער טראָפּ צוגעשמידט צו אַ געוויסן טראַף (בדרך כלל צום שורש) און דאָרטן בלייבט ער שטיין. ביי סעמיטיזמען פֿאַרקערט איז צוגעבונדן דער טראָפּ צו אַ באַשטימטער ווייטקייט פֿון אַ ג ר ע נ ע ץ, אין דעם פֿאַל: פֿונעם וואָרט־סוף; דעריבער איז ער מחויב אַ שפּרונג טאָן, דאָרטן ווען אַ וואָרט געווינט צו נייע טראַפֿן. ס׳איז דער חילוק פֿון „שורש אַקצענטירונג" (אין גערמאַנישן קאָמפּאָנענט פֿון יידיש) ביז „גרענעץ אַקצענטירונג" (אין סעמיטישן). שוין איינמאָל אַ חילוק. פֿאַראַן אגב אַ הייפּעלע יוצא־מן־הכללן פֿון ביידע זייטן, צום ביישפּיל דאָקטער — דאָקטוירים, וואו אַ גערמאַניזם פּירט זיך אויף „סעמיטיש"; פֿאַרקערט, למשל, דער סופֿיקס ־טע (היסטאָריש אַפֿנים ־תא), ביי סעמיטיזמען, פּירט זיך גאָר אויף „גערמאַניש" און קען קיין שפּרונג ניט גורם זיין: שכן šɔ́xṇ, שכנטע šɔ́xṇtə. דאָס זיינען אָבער אַזעלכע זעלטנהייטן אַז זיי שטעלן מיט זיך פֿאָר יוצא־מן־הכללן וואָס קומען לערנען אויפֿן כלל.

אויך אין קלאַסישן לשון קודש שפּרינגט דער טראָפּ: ʔalmɔ̄́n — ʔalmɔ̄nɔ̄́; talmī́ð — talmīðī́m, šɔ̄xḗn — šəxēnī́m, און אַזוי אויך אין מאָדערנעם העברעאישן אַרויסרייד, פּונקט ווי אין דער ספֿרדישער הברה פֿון וועלכער ער איז אַן אויסוואוקס: almán — almanā́; talmíd — talmidím, šaxén — š(ə)xením. נאָר וואָס, דאָרטן שפּרינגט דער טראָפּ פֿון: מלרע אויף מלרע, בעת אין סעמיטישן חלק פֿון יידיש, און אין די נוסחאות פֿון אַשכנזיש וואָס גייען מיט מיט יידיש אין אָט דעם פּרט, שפּרינגט דער טראָפּ: מלעיל אויף מלעיל. דער צד השווה שבהן, ס׳איז אַ גרענעץ אַקצענטירונג סיי דאָ סיי דאָ, אלא וואָדען, עס גייט די רייד וועגן אַן אַנדער גרענעץ.

III

פֿיר שיטות

פֿאַראַן אין דער יידישער פֿילאָלאָגיע פֿירערליי דערקלערונגען אויפֿן אורשפּרונג פֿונעם מלעיל ביי די אַשכנזים.

די ערשטע שיטה האַלט טאַקע אַז דאָ זעט זיך די השפּעה פֿון דייטש, אָדער ריכטיקער געזאָגט געוואָרן, די ווירקונג פֿונעם מעכטיקן גערמאַנישן חלק וואָס אין יידיש אויפֿן אָן־אַ־שיעור־קלענערן סעמיטישן חלק. פֿאַרשיידענע נוסחאות פֿון דער שיטה האָבן געבראַכט שיינעאַנו (1889: 56), ווינער (1894: 178), סאַפּיר (1915: 264-265), פֿישער (1936: 4-5 = בן־נון 1973: 4-5; 1951: 141-142), זיסקינד (1953: 104-105), און לייבל (1965).

אַ צווייטע שיטה האַלט אַז די אַשכנזים האָבן דעם מלעיל זייערן מיטגעבראַכט נאָך פֿונעם אַלטן מזרח, אַז מ׳האָט אים פֿאַרטיקערהייט אַריינגעטראָגן אין אייראָפּע. דאָס הייסט אַז מ׳איז זיך דאָ משער אַז אַן אַלטער מלעיל נוסח פֿון לשון קודש און אַראַמיש האָט זיך אין יידיש אויפֿגעהיט, אַ נוסח וואָס איז מדעיקרא אַנדערש איידער די אָנגענומענע מסורה וואָס איז פֿאַראייביקט געוואָרן דורכן קלאַסישן ניקוד פֿון די בן־אשרם אין טבריה, וואו די אַקצענטירונג פֿון אַ וואָרט ווערט גענוי פֿאַרצייכנט דורך די טראָפּ־צייכנס (די טעמים) וואָס ווייזן אָן אַוואו עס שטייט דער טראָפּ אין אַ וואָרט (אין צוגאָב צו זייערע סינטאַקטישע און מוזיקאַלישע פֿונקציעס). מתתיהו מיזעס (1924: 301) און מ. צ. סגל (1928: 75) האָבן געבראַכט

ראיות פֿון אָריענטאַלישע יידן ביי ווען ס׳איז אויך פֿאַראַן דער מלעיל, און ביי ווען עס איז ניט געווען קיין גרעסערער קאָנטאַקט מיט אַשכנזים וואָס זאָל קענען באַטראַכט ווערן ווי אַ פּאָטענציעלער גורם (אַ ריי ניט־אַשכנזישע מלעילן ברענגט אידעלסאָן, 1913).

נאָך מיט קאַרגע הונדערט יאָר פֿריער, האָט שד״ל אָנגעוויזן אויף מלעיל פּאַראַלעלן ביי ניט־יידן, אינעם קריסטלעכן מערבֿדיקן סיריאַקיש, וואָס שטייט נאָענט גענעטיש מיטן יידישן אַראַמיש (לוצאַטאָ 1830: 95). די עקזאָטישסטע סעמיטישע טעאָריע האָט גאָר פֿאָרמולירט מאַקס ווײַנרײַך, אַז דער מלעיל ביי די אַשכנזים איז אַ פּועל־יוצא פֿון זיין פּאָסטולירטן „בבֿלישן רענעסאַנס" אין אַשכנז אין דרייצנטן יאָרהונדערט. ער טענהט אַז בבֿלישע מלמדים האָבן דעם מלעיל דעמאָלט אַריינגעטראָגן אין אַשכנז (מ. ווײַנרײַך 1963-1964: 326-327; 1973: II, 32-33). דאָס איז איינע פֿון די ניט־פֿאַרענטפֿערטע פֿראַגעס אין דער היסטאָרישער יידישער פֿאָנאָלאָגיע וואָס ער האָט צוגעשריבן דעם „רענעסאַנס" (פֿגל. קאַץ 1991א: 48).

אַ דריטע שיטה, טשעמערינסקיס, זעט דאָ סלאַווישן איינפֿלוס, פּינקטלעכער גערעדט, אַ השפּעה פֿון פּויליש וואו דער טראָפּ פֿאַלט אויך אויפֿן פֿאַרלעצטן טראַף. די השערה האָט אָבער קיין אריכת ימים ניט געהאַט: זי איז באַלד אויף אַן אָרט צעשטערט געוואָרן, דאָרטן וואו זי איז דערשינען, אין ש. ניגערס ווילנער פּנקס (טשעמערינסקי 1913). אין זיין תשובה טשעמערינסקין, האָט באָראָכאָוו ריכטיק אָנגעוויזן אַז דעם מלעיל טרעפֿט מען ביי אַלע אַשכנזים, בתוכם די דייטשישע, די ביימישע, די אוקראַיִנישע יידן, אַקיצור: אין אַלערלייאיקע מקומות וואו קיין פּויליש האָט מען קיינמאָל ניט גערעדט (באָראָכאָוו 1913: 77).

אַ פֿערטע שיטה האַלט אַז דער מלעיל איז אין אַשכנז גופֿא ספּאָנטאַן אויפֿגעקומען ווי אַן אומאָפּהענגיקע, איינגאַרטיקע דערשיינונג. אַזוי האָט געהאַלטן דער וועלט־באַוואוסטער לינגוויסט יאַקאָבסאָן (1953: 75-76), וועלכער האָט דאָ געזען די האַנט פֿון אוניווערסאַלע שפּראַכיקע נטיות, לויט וועלכע אַ טראָפּ ביים סאַמע גרענעץ פֿון אַ וואָרט (עלעהיי: מלרע) איז נוטה זיך איבערצורוקן אויף אַ נייעם אָרט אינמיטן וואָרט (עלעהיי: מלעיל), דאָרטן וואו עס ווערן צעשטערט די איינגעשטעלטע צווישן־שייכותן צווישן דעם אַקצענט פֿון וואָרט פֿון איין זייט, און וואָקאַלישער לענג אין באַטאָנטע און אומבאַטאָנטע טראַפֿן פֿון דער אַנדערער זייט. די אַלטע העברעאישע צווישן־שייכותן זיינען טאַקע ריכטיק צעשטערט געוואָרן. אין דער קלאַסישער העברעאישער פֿאָנאָלאָגיע, זיינען וואָקאַלן אין אומבאַטאָנטע טראַפֿן תמיד לאַנג ווען דער טראַף איז אָפֿן, תמיד קורץ ווען ער איז פֿאַרמאַכט (אָפּטמאָל ווערט ער פֿאַרמאַכט דורך אַ פֿאַרטאָפּלטן קאָנסאָנאַנט). אַכלל, די אַמאָליקע פֿאַר־העלטענישן זיינען אין יידיש לחלוטין ניט בנמצא, און עס באַקומט זיך, ווערליק יאַקאָבסאָנס אוניווערסאַליסטישער שיטה, אַז אַן איבעררוק פֿון מלרע אויף מלעיל איז אין אָט אַזאַ מין פֿאַל אַ דערשיינונג וואָס אויף איר קען מען זיך גאָר ריכטן.

שלמה בירנבוים איז אויך דערגאַנגען, מיט גאָר אַן אַנדער וועג, צו אַן ענלעכער מסקנה. זעלטן, גאָר זעלטן, וואָס בירנבוים האָט אין גאַנג פֿון זיין לאַנגן, פּרוכפּערדיק־שעפֿערישן לעבן געביטן זיינע אַן איינשטעלונג צו עפּעס וואָס (פֿגל. קאַץ 1991ב). גראַדע ביי דער פֿראַגע מכּח דעם טראָפּ האָט זיך געמאַכט אַזאַ מין אויסנאַם, נאָר אַפֿילו דאָ האָט ער אָנגעהויבן און געענדיקט ביי דער זעלביקער השערה, דהיינו אַז דער מלעיל איז אין יידיש גופֿא אויפֿגעקומען. אָט אַזוי האָט ער שוין געגעבן אָנצוהערעניש אין זיין גראַמאַטיק (1918: 25). מיט עטלעכע יאָר שפּעטער, האָט ער געהאַלטן אַז אַן אַלטער, סעמיטישער אָבער ניט־טבריהנישער מלעיל האָט זיך אין יידיש דערהיט (1922: 17-18). די אָנהענגער פֿון אַ גערמאַנישן אורשפּרונג האָבן אים דערפֿאַר קריטיקירט (פֿייסט 1923: 141; בן־נון 1973: 264). ער האָט זיך אַ לענגערע צייט געהאַלטן ביי אַ סעמיטישן אורשפּרונג, טענהנדיק אַז אַ סיסטעם שורש אַקצענטירונג (ווי אויף דייטש און אין גערמאַנישן קאָמפּאָנענט וואָס אין יידיש), איז פּרינציפּיעל ניט בכּח צו דערפֿירן צו אַ גרענעצדיקער סיסטעם (עלעהיי מלעיל), וואָס זי אַליין פֿאַרמאָגט דאָך ניט (בירנבוים 1929: 274; 1932: 121; 1943: 600). אין זיין לעצטן, כוללדיקן ווערק, האָט ער זיך אָבער אומגעקערט צו דער יוגנטלעכער מיינונג און בשעת מעשה אַוועקגעשטעלט אַ תיקו: „דעם איבעררוק פֿונעם טראָפּ מוז מען דעריבער האַלטן פֿאַר אַן אומאָפּהענגיקער אַנטוויקלונג אין תחום פֿון אַשכנז גופֿא. ווען און ווי אַזוי ס׳האָט זיך פֿאַרלאָפֿן דאַרף מען זיך ערשט דערגרונטעווען" (1979: 66).

IV

דער באַשייד

דעם יידישן פֿילאָלאָג איז גוט, וואָס דעם ווייטסטן עבֿר פֿון דער שפּראַך קען מען רעקאָנסטרויִרן, אין זכות פֿון דעם וואָס אין יידיש ווערט אַזוי טיף צונויפֿגעפֿלאָכטן דער שפּראַכיקער חומר פֿון סאַמע אַנדערשדיקע קוואַלן.

אויפן סמך פון יידיש האָב איך פאָרגעשלאָגן די טראַנס־קאָמפּאָנענטישע רעקאָנסטרוקציע, וואָס בויט זיך אויף אַ פאַרגלייך צווישן שייכותדיקע שטריכן ביי די פאַרשידענע קאָמפּאָנענטן אין אַן איינאיינציקער שפּראַך (קאַץ 1982: 182-314; 1987א: 51). דער מעטאָד פאַרנעמט אַ טעאָרעטישן מיטלפּונקט צווישן קאָמפּאַראַטיווער רעקאָנסטרוקציע (צווישן צוויי, אָדער מער ווי צוויי, שפּראַכן) און אינערלעכער רעקאָנסטרוקציע (צווישן צוויי, אָדער מער ווי צוויי, טיילן פון איין שפּראַך).

צו דער טראַנס־קאָמפּאָנענטישער רעקאָנסטרוקציע נעמט מען פאַר רויוואַרג ניט ווערטער סתם נאָר די „געלייטערטע רעזולטאַטן" פון די טראַדיציאָנעלע מינים רעקאָנסטרוקציע. ביי די אַלע מעטאָדן שפּילן אַ יסודותדיקע ראָלע סיי די רעגלמעסיקע („דערוואַרטע") קאָרעספּאָנדענצן, סיי די יוצא־דופנדיקע. יעדער „אויסנאַם" — צי אין ראַם פון די אַנדערע פאָרמעס פון דער אייגענער שפּראַך צי אין ראַם פון די „אַלגעמיינע" קאָרעספּאָנדענצן מיט דער שייכותדיקער גענעטיש־נאָענטער שפּראַך — קומט אַנטפּלעקן אַ סוד; אונדזער פאַרמעסט דאַרף עס זיין דעם סוד צו דערגיין. צו דער מעטאָדאָלאָגיע איז וויכטיק אַרויסהייבן, אַז די אַנאַלאָגיעס מיט די אַנאָמאַליעס דאַרף מען תמיד נאָכלויפן „סתם", פון תורה לשמה וועגן, ניט ווייסנדיק וואוהין די זוכענישן וועלן דערפירן.

פאַראַן אין יידיש אַ סעריע ווערטער, וואו עס הערט זיך אַ קורצער ε אין באַטאָנטע אָפענע טראַפן אין אַלע דיאַלעקטן. פון מוסטער וועגן ווערן אין טאַבעלע 1 געבראַכט זעקס דוגמאות פון צוויי מזרחדיקע דיאַלעקטן (צפון־מזרח יידיש — „ליטוויש" און צענטראַל־מזרח יידיש — „פויליש") און צוויי מערבדיקע (צפון־מערב — „האָלענדיש", און דרום־מערב — „עלזאַסיש").

	ליטוויש	פויליש	האָלענדיש	עלזאַסיש
אלול	ɛ́ləl	ɛ́ləl	ɛ́ləl	ɛ́ləl
אמת	ɛ́məš	ɛ́məš	ɛ́məš	ɛ́məš
גרעסער	grɛ́šər	grɛ́šə(r)	grɛ́šər	grɛ́šər
היתר	hɛ́tər	hɛ́tə(r)	hɛ́tər	hɛ́tər
עסן	ɛ́šn̩	ɛ́šn̩	ɛ́šn̩	ɛ́šə
עפן	ɛ́fn̩	ɛ́fn̩	ɛfn̩	ɛfə

טאַבעלע 1

אין האָלאַנד טרעפט מען אגב פאַראַלעלע פאָרמעס מיט אַ קורצן i וואָקאַל: íməš וכו' (זע ביים 1970: 19, נ. 17; קאַץ 1983: 1027-1028).

פאַראַן ווידער אַן אַנדער סעריע, אילוסטרירט אין טאַבעלע 2, וואו בלויז ליטוויש האָט אַן ε, און אַנדערע דיאַלעקטן האָבן אַ לאַנגן וואָקאַל אָדער דיפטאָנג:

	ליטוויש	פויליש	האָלענדיש	עלזאַסיש
בגד	bɛ́gəd	béjgət	bḗgət	bḗgət
בעזעם	bɛ́zəm	béjzəm	bḗzəm	bḗzəm
חסד	xɛ́šəd	xéjšət	xḗšət	xḗšət
רגע	rɛ́gə	réjgə	rḗgə	rḗgə
לעבן	lɛ́bm̩	léjbm̩	lḗbən	lḗbən
נעפל	nɛ́pl̩	néjpl̩	nḗpəl	nḗpəl

טאַבעלע 2

אגב איז דאָס דער וואָקאַל וואָס אין טיילן פונעם דרומדיקן מזרח־אייראָפּעאישן יידיש (און בפרט אין דרום־מזרח יידיש — „אוקראַאיניש") האָט מען אים אַרויסגערעדט „אויפן חיריק", ד.ה. i אָדער ī, נאָר שוין פרי אין איצטיקן יאָרהונדערט זיינען די „חיריק יידן" וואָסאַמאָל מער אַריבער אויפן אַלגעמיין־דרומדיקן ej (זע פּרילוצקי 1920: 17-28; 1921: 258; הערצאָג 1969: 62-64). אויך אין מערב יידיש (און בפרט אין צענטראַל־מערב יידיש) זיינען געווען אַזעלכע ī רעאַליזירונגען (זע קאַץ 1986: 22).

אַז מ'באַטראַכט נאָר און בלויז ליטוויש (צי דעם כלל־יידישן אַרויסרייד וואָס בויט זיך אויף ליטוויש), זעט זיך מערניט אַן איינאיינציקער וואָקאַל (ε) אין אַלע צוועלף דוגמא ווערטער. באַלד אַז מ'נעמט אין קאָן אַריין אַנדערע דיאַלעקטן ווערט קלאָר אַז די אידענטישקייט איז גאָרנישניט כאַראַקטעריסטיש פאַר יידיש בכלל; די צוויי סעריעס האָבן באַזונדערע וואָקאַלן אין אַ ל ע אַנדערע דיאַלעקטן.

אַזאַ מין בילד לאָזט זיך רעקאָנסטרואירן אויף צוויי אופנים: אָדער עס איז אַמאָל געווען איין וואָקאַל וואָס האָט זיך אין די ניט־ליטווישע דיאַלעקטן צעשפּאָלטן, אָדער פאַרקערט, עס זיינען פון תמיד אָן געווען צוויי וואָקאַלן וואָס האָבן זיך אין ליטווישן יידיש צונויפגעגאָסן. צווישן דיביידע ברירות איז גאָרניט שווער צו פּסקענען לטובת — דער צווייטער.

ערשטנס: ווען אין אַלע דיאַלעקטן פון אַ שפּראַך ווייזט זיך אַרויס אַ סיסטעמאַטישע דיפערענצירונג און אין אַן איינאיינציקן דיאַלעקט איז די־אָ דיפערענצירונג ניט פאַראַן, איז עס אַפּריאָרי, מן הסתם, דער פאַל, אַז אין דעם איינאיינציקן דיאַלעקט האָט זיך פאַרלאָפן אַ צונויפפאַל. נאָר וואָס, דאָ גייט אין סטאַטיסטישע טענדענצן, ניט אין

קיין ריכטיקער ראיה צו דער זאַך. דאַרף מען גיין ווייטער.

צווייטנס: ביי אַ צעגאָפּלונג זעט זיך די גורמדיקע פֿאָנעטישע סביבה. דאָ זעען מיר מערניט אַן איינאיינציקע סביבה: באַטאָנטער אָפֿענער טראַף. נמצא אַז מ׳האָט דאָ צו טאָן מיט אַ צונויפֿגוס (צונויפֿגוסן טרעפֿט מען אָפֿט כוללדיקע, אָן גורמדיקע סביבות).

דריטנס: מבחינדיקע וואָקאַלישע לענג איז פֿאַראַן אין די אַנדערע דיאַלעקטן (רעאַליזירט צומאָל פֿאָנעטיש אינעם קאָנטראַסט געשפּאַנט ~ אומגעשפּאַנט), און אין ליטוויש איז זי ניטאָ; פֿגל. למשל פּויליש $z\bar{i}n$ ׳זון (מיט אַ טאָכטער)׳ ≠ zin ׳זון (און די לבנה)׳ קעגנאיבער ליטוויש zun = zun. לאָזנדיק אָן אַ זייט קאָרעספּאָנדירנדיקע ווערטער, און קוקנדיק אויף דער סיסטעם וואָקאַלן אַבסטראַהירטערהייט, זעט זיך דאָס אייגענע; פֿגל. פּויליש a כנגד ā אין דן (זיין) לגבי דיַן. ליטוויש האָט נאָר אַן איינאיינציקע \a\ פֿאָנעם. אָט אַזוי זעט אויס די זאַך ביי דער וואָקאַלישער סיסטעם פֿון ייִדיש גאַנצערהייט: אין ליטוויש האָבן זיך צונויפֿגעגאָסן לאַנגע מיט קורצע וואָקאַלן (זע א. ווײַנרײַך 1958: 254).

קערן מיר זיך אום צו די צוועלף דוגמא ווערטער, זעען מיר אַז מ׳האָט דאָ צו טאָן מיט צ ו ו י י היסטאָרישע וואָקאַלן וואָס זיינען אין די ניט־ליטווישע דיאַלעקטן געבליבן באַזונדערע. דער (כמעט) אוניווערסאַלער קורצער ε אין דער ערשטער סעריע (אלול, אמת, גרעסער, היתר, עסן, עפּן) הייסט אין מאַקס ווײַנרײַכס קדמון סכעמע E_1 אָדער (לויט אוריאל ווײַנרײַכס צוויי־ציפֿערדיקער באַצייכענונג): וואָקאַל 21. אין דער צווייטער סעריע (בגד, בעזעם, חסד, רגע, לעבן, נעפּל) איז פֿאַראַן די דיאַפֿאָנעם: צפֿון־מזרח ε || צענטראַל־מזרח ej || צפֿון־מערב און דרום־מערב ē. אָט די דיאַפֿאָנעם הייסט E_5 אָדער: וואָקאַל 25 (צו דער סיסטעמאַטיזירונג, זע מ. ווײַנרײַך 1960: 70; 1973: II, 344, 359-361; הערצאָג 1965: 228, הערה 1; קאַץ 1983: 1021-1024). די געאָגראַפֿישע גרענעצן צווישן די רעאַליזירונגען זיינען קאַרטאָגראַפֿיש געצייכנט געוואָרן דורך ווילענקין (1931: קאַרטעס 7-8); בעראַנעק (1965: קאַרטע 72); הערצאָג, ווײַנרײַך און באַוויסקאַר (1992: קאַרטע 25).

אַריבערגייענדיק פֿון אינערלעכער רעקאָנסטרוקציע (אין דעם פֿאַל: דאָס איזאָלירן צוויי דיאַפֿאָנעמען לויט דער עווידענץ פֿון די ייִדישע דיאַלעקטן גופֿא) אויף קאָמפּאַראַטיווער רעקאָנסטרוקציע — דאָס אַריינעמען אין קאָן אַריין די גענעטיש־נאָענטע שפּראַכן — ווייזט זיך אַרויס, קודם כל, אַז ביי די ביידע סעריעס ווערט פֿאַרטראָטן אי דער סעמיטישער אי דער גערמאַנישער קאָמפּאָנענט. דער ווײַטערדיקער שטאַפּל אין דער קאָמפּאַראַטיווער רעקאָנסטרוקציע באַשטייט אין פֿאַרגלייכן מיט די קאָרעספּאָנדירנדיקע ווערטער אין די קרובהשע שפּראַכן. די יענע פֿאָרמעס אין גערמאַנישן קאָמפּאָנענט וואָס האָבן די לאַנגע וואָקאַלן, ענטפֿערן אַמאָפּטסטן מיטל־הויך־דייטש <ë> (פֿגל. בעזעם, בעטן, וועטער, טרעטן, לעבן, נעפּל, פֿעדער און מ.ה.ד. bëšeme, bëten, wëter, trëten, lëben, nëbel, vëder). צו די סעמיטיזמען בגד, דרך, חסד, טבע, פּלא, קרן, רגע וכו׳, וואָס געהערן דער זעלביקער דיאַפֿאָנעם, זיינען די קלאַסישע העברעאישע קאָרעלאַטן: בֶּגֶד [béɣɛð], דֶּרֶךְ [dérɛx], חֶסֶד [ḥéšɛð], טֶבַע [ṭévaʕ], פֶּלֶא [péleʔ], קֶרֶן [qérɛn], רֶגַע [réɣaʕ]. דער לשון־קודשדיקער סגול שטעלט מיט זיך פֿאָר דעם אָפֿענעם ε. די גערמאַניסטיק איז זיך משער אַז אויך מ.ה.ד. <ë> איז געווען אַן ε (זע למשל פּענצל 1957: 471; ראָס 1978: 73-74). זעט זיך, הייסט דאָס, אַן אידענטישע פֿאָנאָלאָגישע געשיכטע אין תחום פֿון ייִדיש גופֿא, אַ געגליכענע פֿאָנעטישע געשטאַלטיקונג אין די ביידע קרובהשע שפּראַכן וואָס זיינען דאָ שייך. דאָס איז אַלץ חומר אויף אַריבערצוגיין אויף טראַנס־קאָמפּאָנענטישער רעקאָנסטרוקציע.

אַז מ׳נעמט אין באַטראַכט די גערמאַנישע און סעמיטישע פֿאַקטן, אַז אַמאָל אַמאָל, האָט זיך אָפּגעשפּילט אַ פֿ אַ ר ל ע נ ג ע ר ו נ ג פֿונעם וואָקאַל אין אָפֿענע באַטאָנטע טראַפֿן, דהיינו דער פּראָצעס:

[+ טראָף]

וו ← [+לאַנג] \ ___|

וואו וו = וואָקאַל און | = דער טראַף גרענעץ.

אויף אָפּצולערנען ווייטער דאַרף מען אויסזוכן פֿאַלן וואָס פּאַסן זיך נ י ט אַריין אין די פֿאַראַנענע סיסטעמען רגילותן, און דערגרונטעווען זיך צו זייער סימן מובהק. אויף אָט אַזעלכע פֿאַלן האָבן מיר זיך שוין אָנגעשטויסן אין דער ערשטער סעריע דוגמאות (אלול, אמת, גרעסער, היתר, עפּן, עסן). אין די גערמאַניזמען אין דער סעריע (גרעסער, עפּן, עסן), איז די פּאָטענציעלע פֿאַרלענגערונג פֿאַרשטערט געוואָרן דורך קאָנסאָנאַנטישער „שווערקייט" (אָדער פֿאַרטאָפּלונג אָדער סתם „שווערע" קאָנסאָנאַנטן וואָס פֿאַרשטערן פֿאַרלענגערונג). אַפּריאָרי זעט זיך אָבער ניט אַזוינס ביי די סעמיטישע דוגמא ווערטער (אלול, אמת, היתר), און ביי אַנדערע וואָס מ׳קען מוסיף זיין, בתוכם: אדום, אמור (די פּרשה), היזק, היסב(=בעט). פּשוט גערעדט: אויב בגד, חסד, רגע וכו׳ זיינען פֿאַרלענגערט געוואָרן אין באַטאָנטע אָפֿענע טראַפֿן (וואָקאַל 25), פֿאַרוואָס זשע איז געבליבן קורץ דער וואָקאַל אין אדום

[ɛ́dəm], אלול [ɛ́ləl], אמור [ɛ́mər], אמת [ɛ́məš], היזק [hɛ́zək], הסב(=בעט) [hɛ́šəbɛt], היתר [hɛ́tər], די קלאַסישע קאָרעלאַטן זיינען: אֱדום [ʔĕðṓm], אֱלוּל [ʔĕlū́l], אֱמור [ʔĕmṓr], אֱמֶת [ʔĕmɛ́θ], הֶזֵק [hɛzzḗq], הֶסֵב [hɛššḗv], הֶתֵּר [hɛttḗr]. איז דריי זאַכן זעט מען.

ערשטנס: טייל פון די קלאַסישע געשטאַלטן (אדום, אלול, אמור, אמת) האָבן חטף=סגול.

צווייטנס: ביי די אַנדערע (היזק, הסב, היתר) איז פאַראַן אַ פאַרטאָפּלטער קאָנסאָנאַנט נאָכן סגול.

אין קלאַסישן העברעאיש דינען די ביידע זאַכן דעם זעלביקן העכערן פאָנאָלאָגישן צוועק: אָפּצוהיטן די סילאַבישע סטרוקטור פון דער שפּראַך וואָס פאָדערט אַז אין אַן אומבאַטאָנטן פאַרמאַכטן טראַף זאָל זיין אַ קורצער וואָקאַל (אין אַן אומבאַטאָנטן אָפענעם טראַף, קען זיך יאָ טרעפן אַן אולטראַ=קורצער וואָקאַל, עלעהיי דער חטף=סגול). צו יידיש איז דאָס אַלץ ווייניק שייך, אויב מ׳זאָל ריידן פון דירעקטער שייכות. חוץ דעם איז ניטאָ קיין איינאיינציקער צד השווה, וויבאַלד דאָ גייט ביי טייל ווערטער אין איין פאָנאָלאָגישן שטריך, ביי טייל ווערטער אין גאָר אַן אַנדערן.

דער דריטער שטריך, וואָס איז מי יודע ווי וויכטיק לגבי יידיש, איז דער ריכטיקער צד השווה ביי די אַ ל ע סעמיטיזמען וואָס באַווייזן זיך מיט וואָקאַל 21, דהיינו: די אַ ק צ ע נ ט י ר ו נ ג, ס׳איז מלרע (להיפוך צו בגד, דרך, חסד וכו׳ וואו דער טראָפּ פאַלט מלעיל ש ו י ן א י ן ל ש ו ן ק ו ד ש). דערפון איז געדרונגען, אַז בעת עס האָט זיך פאַרלאָפן אין אַשכנז די פאַרלענגערונג פון קורצע וואָקאַלן אין באַטאָנטע אָפענע טראַפן (וואָס איז חל געווען סיי אויפן גערמאַנישן סיי אויפן סעמיטישן קאָמפּאָנענט), איז דער טראָפּ ביי די סעמיטיזמען נאָך דעמאָלט געווען — מלרע. דערפאַר האָבן זיך אדום, אלול, אמור, אמת „אויסבאַהאַלטן" פון דער פאַרלענגערונג (ביי הסב, היזק, היתר וואָלט די סעמיטישע פאַרטאָפּלונג אַ סברא פאַרהיט פון פאַרלענגערונג אויב די פאַרטאָפּלונג, וואָס ווערט באַצייכנט מיטן דגש חזק, איז נאָך דעמאָלט חל געווען; דאָס איז אַן אַנדער פרשה; זע קאַץ 1993).

די שייכותדיקע טראַפן אין אדום, אלול, אמור זיינען דעמאָלט נאָך געווען אומבאַטאָנט, אַניט וואָלטן זיי דאָך אויכעט פאַרלענגערט געוואָרן. אַ רעלאַטיווע כראָנאָלאָגיע פון די טיפּן אלול, אמת און, פון פאַרגלייך וועגן, די טיפּן בגד, חסד ווערט געבראַכט אין טאַבעלע 3. קאָנסאָנאַנטישע איכותן, וואָס זיינען דאָ ניט שייך, ווערן נאָרמאַליזירט.

נאָך דער לעצטער אָנגעוויזענער סטאַדיע איז דער ווייטערדיקער פאָנעטישער גורל פון יעדן וואָרט שוין אַ פראַגע אין תחום פון דער געשיכטע פון יעדן דיאַלעקט פאַר זיך (למשל, bɛ̄́gəd ווערט סוף כל סוף béjgət אין פּוילישן יידיש, bɛ́gəd אין ליטווישן, וכו׳).

דער סעמיטישער טראָפּ, וואָס איז אין יידיש אַריין, איז אַזוי אַרום געווען מלרע אָט אַזוי ווי אין קלאַסישן לשון קודש און אַראַמיש. ביי אַ געוויסן פּונקט אין דער געשיכטע פון יידיש — נ אָ ך דער פאַרלענגערונג אין באַטאָנטע, אָפענע טראַפן — האָט זיך דער טראָפּ איבערגערוקט אויף מלעיל. דאָס קען מען אויסטייטשן סיי דורך גערמאַנישער השפּעה (גיכער), סיי דורך אַ יאַקאָבסאָנישער אוניווערסאַליסטישער טענדענץ (מעגלעך אָבער ניט מכריעדיק, ווי ס׳איז צו זען קלאָר פון די אַלע ניט=אַשכנזישע עדות וואָס האָבן אויפגעהיט דעם מלרע כאָטש געמינירטע קאָנסאָנאַנטן און לאַנגע וואָקאַלן האָבן זיי מיט לאַנגע דורות צוריק אָנגעוואָרן). די טעאָריעס פון ירשונג פון דער מזרח תקופה פאַלן אַראָפּ.

קדמון יידיש:	אלול	אמת	בגד	חסד
	*ɛlū́l	*ɛmɛ́s	*bɛ́gɛd	*xɛ́sɛd
פאַרלענגערונג אין באַטאָנטע אָפענע טראַפן:	—	—	bɛ̄́gɛd	xɛ̄́sɛd
איבעררוק פון טראָפּ:	ɛ́lul	ɛ́mɛs	—	—
פאַרטונקלונג פון וואָקאַלן נאָכן טראָפּ:	ɛ́ləl	ɛ́məs	bɛ̄́gəd	xɛ̄́səd

טאַבעלע 3

V

די מיסטעריעזע ā וואָקאַלן

אין זיין וויכטיקער דאָקומענטירונג פון אויסטערלישע, מיסטעריעזע ā קלאַנגען אין טיילן פון צענטראַל=מזרח יידיש, האָט שמואל=דוד וויס (67 :1971) געבראַכט, אַחוץ דוגמאות וואו די לאַנגקייט לאָזט זיך דערקלערן דורך דעם ווייטערדיקן קאָנסאָנאַנט (אַשטייגער: כתב, נאַר); אַחוץ פאַלן פון אַ היאַטוס געשאַפן פון אַ קאָנסאָנאַנטאַלן אָנווער (מרשעת, משוגעת); אַחוץ נייע ווערטער (אָריגינאַל, פּאַראַד); אַחוץ דעם אַלעמען איז ביי וויסן פאַראַן אויך איין ביישפּיל וואו די לאַנגקייט פונעם וואָקאַל איז אַן אַלטער נשאר אין דער געשיכטע פון יידיש: דאָס וואָרט פּתח (נאָמען פון דער נקודה). מ׳קען צוגעבן: יין, יחץ (ביים סדר), ירושלים, לחש, נחת, און פּחד. דעם אמת געזאָגט, שטייען j און x אויך אונטער אַ חשד פון זיין ביכולת דעם פריער׳דיקן וואָקאַל צו פאַרלענגערן, בפרט אין דיאַלעקטן וואָס ווייזן במילא אַרויס אַזאַ נטיה, אַזוי אַרום אַז פּתח בלייבט פאָרט דער בעסטער ביישפּיל. דער צד השווה ביי זיי אַלע איז אָבער די פאָנאָלאָגישע שכנות אין קלאַסישן העברעאיש גופא. אין די אַלע ווערטער טרעפט זיך דער וואָקאַל אין באַטאָנטן אָפענעם טראַף — פונקט ווי אין בגד, חסד, רגע ביים סגול. דערפאַר טרעפן זיך ירושלים, לחש, נחת, פּחד, פּתח מיט אַ לאַנגן ā אין ט י י ל דיאַלעקטן פון יידיש, בעת חמור, חזיר, כלה, ממש, שבת, טרעפן זיך נאָר און בלויז מיט אַ קורצן a איבער גאַנץ יידיש. דער פאַרגלייך מיט די העברעאישע עטימאָנען איז שטרענג אַנאַלאָגיש מיטן סגול. ביי טייל פון די ווערטער מיטן אוניווערסאַלן קורצן a איז דאָ חטף=פּתח (חֲזִיר [ḥăzī́r], חֲמוֹר [ḥămṓr]), ביי אַנדערע איז דאָ נאָכן פּתח אַ פאַרטאָפּלטער קאָנסאָנאַנט, וואָס ווערט באַצייכנט מיטן דגש חזק, וואָס האָט אַמאָל אין העברעאיש פאַרמאַכט דעם טראַף (כַּלָּה [kallṓ], מַמָּשׁ [mammṓš], שַׁבָּת [šabbṓθ]). דער צד השווה שבהן: דער וואָקאַל איז לכתחילה געשטאַנען אין אַן אומבאַטאָנטן טראַף, אַ סימן אַז דער טראָפּ האָט זיך איבערגערוקט אויף מלעיל נ אָ ך דער פאַרלענגערונג פון קורצע וואָקאַלן אין אָפענע טראַפן. אין ירושלים, לחש, נחת, פּחד, און פּתח, איז דער טראָפּ שוין געווען מלעיל אין לשון קודש. אונדזער יידישער פּתח קען ניט שטאַמען פון פַּתָּח [pattṓḥ], אַניט וואָלט געווען אויף יידיש pátəx, און אַזאַ פאָרמע איז דאָך ניטאָ. דער אבי=אבות פון יידישן פּתח [pā́šəx] קען נאָר זיין: פֶּתַח [páθaḥ].

די רעלאַטיווע כראָנאָלאָגיע ווערט געבראַכט אין טאַבעלע 4.

אויך דאָ, איז אַלדאָס איבעריקע שוין שייך צו דעם אָדער יענעם דיאַלעקט (למשל, דער איבערגאַנג אויף ɔ אין טיילן דרום=מזרח יידיש: xɔ́mər; דאָס אָנווערן די לאַנגקייט פונעם a אין אַ ריי דיאַלעקטן: pášəx).

די לאַנגע ā רעשטלעך אין ירושלים, לחש, נחת, פּחד, פּתח זיינען לויטן סטרוקטורעלן מהות זייערן מדעיקרא טאַקע געגליכן צו די פאַרלענגערטע e וואָקאַלן וואָס אין בגד, חסד, רגע וכדומה. גאָר אַנדערש איז אָבער זייער ג ו ר ל אין די יידישע דיאַלעקטן. די e קאָרעלאַציעס האַלטן זיך פעסט (21 כנגד 25) צווישן ביידע קאָמפּאָנענטן אין איטלעכן יידישן דיאַלעקט (אַחוץ ליטוויש וואו זיי זיינען צוזאַמענגעפאַלן). פאַרקערט, די לאַנגע ā וואָקאַלן אין סעמיטישן קאָמפּאָנענט זיינען אינאיינעם געגאַנגען מיט זייערע גערמאַנישע קאָרעלאַטן (a אין באַטאָנטן אָפענעם טראַף) נאָר און בלויז אין דרומדיקן מערב יידיש: נחת, פּחד מיטן זעלביקן ā וואָקאַל וואָס אין זאָגן, נאָמען (nā́xəš, pā́xət, zā́gə, nā́mə).

אין די אַנדערע דיאַלעקטן איז דער לכתחילה קורצער a אין גערמאַנישן קאָמפּאָנענט, אין באַטאָנטן

	חזיר	חמור	לחש	פּתח
קדמון יידיש:	*xazī́r	*xamṓr	*láxaš	*pásax
פאַרלענגערונג אין באַטאָנטע אָפענע טראַפן:	—	—	lā́xaš	pā́sax
איבעררוק פון טראָפּ:	xázīr	xámōr	—	—
פאַרטונקלונג פון וואָקאַלן נאָכן טראָפּ:	xázər	xámər	lā́xəš	pā́səx

טאַבעלע 4

אָפּענעם טראַף (וואָקאַל 13, דער טיפּ זאָגן, נאָמען), געקיילעכט געוואָרן און צוזאַמענגעפֿאַלן מיט וואָקאַל 12 (דער טיפּ אָוונט, בלאָזן). די איינצלנע ווערטער מיטן לאַנגן סעמיטישן ā האָבן זיך געוואַלגערט ווי פֿאַרלאָרענע שעפּעלעך אין דער מדבר און האָבן זיך מתיחד געווען, פֿאָנאָלאָגיש גערעדט, מיט „וועמען עס האָט זיך געלאָזט" אין איטלעכן דיאַלעקט באַזונדער (זע קאַץ 1991א: 63-65).

צום איצטיקן ענין איז שייך איין זאַך נאָר: וואו נאָר יענער לאַנגער ā טרעפֿט זיך אין די אָנגעוויזענע ווערטער אין די יידישע דיאַלעקטן, טרעפֿט ער זיך נאָר און בלויז דאָרטן וואו דער טראָפּ איז שוין אין לשון קודש געשטאַנען מלעיל. נאָך אַ סימן, האָבן מיר, אַז דער טראָפּ האָט זיך איבערגערוקט אויף מלעיל אין גאַנג פֿון דער געשיכטע פֿון יידיש גופֿא, נ אָ כ ד ע ם ווי עס האָט זיך געהאַט אָפּגעשפּילט די גערמאַניש אינספּירירטע פֿאַרלענגערונג פֿון קורצע וואָקאַלן אין באַטאָנטע אָפֿענע טראַפֿן.

VI

צו דער אַבסאָלוטער כראָנאָלאָגיע

אינאיינעם גענומען, האָבן די דרייערליי רעקאָנסטרוקציעס — אינערלעכע, קאָמפּאַראַטיווע און טראַנסקאָמפּאָנענטישע — אונדז מגלה געווען: ערשטנס, אַז דער סעמיטישער קאָמפּאָנענט איז אין יידיש אַריין מיטן מלרע פֿון טבריה וואָס האָט זיך אין דער יידיש תקופֿה גופֿא אַריבערגערוקט אויף מלעיל; צווייטנס, אַז דאָס האָט זיך פֿאַרלאָפֿן נ אָ ך דער באַקאַנטער פֿאַרלענגערונג — אונטער דייטשישער השפּעה — פֿון קורצע וואָקאַלן אין באַטאָנטע אָפֿענע טראַפֿן. זיינען מיר געוואָר געוואָרן סיי דעם באַשייד און סיי די ר ע ל אַ ט י ו ו ע כראָנאָלאָגיע. צי קען מען עפּעס וואָס געוואָר ווערן מכח דער אַ ב ס אָ ל ו ט ע ר כראָנאָלאָגיע פֿון דער זאַך, אַשטייגער אין וועלכן יאָרהונדערט עס האָט זיך געקענט פֿאַרלויפֿן? צו אַבסאָלוטע כראָנאָלאָגיעס, אַפֿילו ברייטע, קענען קיין רעקאָנסטרוקציעס ניט דערגיין מיט אַוועלכער ניט איז זיכערקייט. צו דעם דאַרף מען „שטיקעלעך פּאַפּיר" — היסטאָרישע מאָנומענטן.

צווייערליי דאָקומענטן זיינען עלול דאָ צוניץ צוקומען. ראשית כל: די באַווייזן מכח דער צייט־ראַם פֿונעם פֿענאָמען פֿאַרלענגערונג אין דייטש גופֿא, און דאָ זיינען אַ סך דאָקומענטן דורכגעאַקערט געוואָרן פֿון דורות גערמאַניסטן. והשנית: עווידענץ פֿון אַוועלכער ניט איז פֿריאיקער „מלעיל קאָנטאַמינירונג" פֿון לשון קודש (ד.ה. אַ השפּעה פֿונעם סעמיטישן קאָמפּאָנענט אין יידיש אויף דער לשון־קודשדיקער קריאה).

צו דער גערמאַניסטישער דאַטירונג איז פֿאַראַן גראַפֿישע עווידענץ פֿון פֿאַרלענגערונג אין אָפֿענעם טראַף (טאָפּלטע וואָקאַלן — ווי אין <Haar>; וואָקאַלן מיט אַ „פֿאַרלענגענדיקן אות" דערנאָך — <h>, <i>, צי <e>; וואָקאַלן געשריבענע מיט צירקומפֿלעקס). אַזעלכע סימנים טרעפֿן זיך אָנהייבנדיק אין שפּעטן עלפֿטן יאָרהונדערט. זיי זעען זיך אָן אין צוועלפֿטן יאָרהונדערט אין מערבדיקן מיטל־דייטש און אין פֿערצנטן יאָרהונדערט טרעפֿט מען זיי מאַסנווייז אין אייבער־דייטש (זע למשל פּאַאול, מאָזער און שרעבלער 1975: §23; ראָס 1982: 124-141; וועלז 1985: 113). אַ וויכטיקע אויפֿגאַבע אויף להבא בלייבט די גענויע דאַטירונג פֿון פֿאַרלענגערונג אין יענע שטחים וואו מ'האַלט אַז יידיש איז אויפֿגעקומען. דאָס איז אָבער אַ שווערע הלכה. ערשטנס זיינען יידישע פֿילאָלאָגן שטאַרק מחולק צווישנאַנאַנד איבער דער פֿראַגע, וואו איז די שפּראַך אויפֿגעקומען. לויט וויינרייכס טעאָריע, באַקומט זיך אַז אין מערב ביים ריין, אין און אַרום שפּייער, וואָרמס און מיינץ (זע למשל מ. וויינרייך 1973: I, 3, 334-353). לויט קינג און קאַץ איז יידיש אויפֿגעקומען ביים דאָניי און ניט ביים ריין, אין געגנט אַרום רעגנסבורג (זע למשל קינג 1979, 1986; קאַץ 1985: 87; 1987א; 1991ג; 1993ב). האַלט מען מיט וויינרייכן, דאַרף מען אונטערזוכן די מערבדיקע ריינלענדישע דיאַלעקטן; האַלט מען פֿאַרקערט מיט קינגן און קאַצן, דאַרף מען אויסזוכן די פֿאַרהעלטענישן אין באַוואַריש און מזרח צענטראַל־דייטש. אַזוי צי אַזוי איז פֿאַראַן אַ מעטאָדאָלאָגישער שטער צו אַ זיכערער דאַטירונג וואָס וואַקסט פֿונעם אוניווערסאַלן פּרינציפּ פֿון קאָנסערוואַטיווקייט פֿון דער שריפֿט. דאָרטן וואו פֿאַרלענגערונג יאַוועט זיך שוואַרץ אויף ווייס אין אַ טעקסט, ווייס מען אַז זי איז „פֿאַראַן" (אינעם שרייבערס לשון? ביים קאָפּיסט? ביים רעדאַקטאָר?). וואו קיין שפּורן פֿון איר זיינען פֿאַרקערט ניטאָ, איז עס אָבער לחלוטין קיין סימן ניט אַז די פֿאַרלענגערונג האָט זיך „דאָרטן" ניט פֿאַרלאָפֿן מחמת ניט יעדער שרייבער (מילד גערעדט!) טראָגט אַריין אין זיין אָדער אין איר שרייבן די נייסטע פֿאָנאָלאָגישע שינויים וואָס האָבן זיך פֿאַרלאָפֿן אין לאָקאַלן גערעדטן לשון. די גערמאַניסטיק זאָגט אָבער בפּה־אחד אַז די פֿאַרלענגערונג האָט זיך שוין געהאַט פֿאַרלאָפֿן אין מערב צענטראַל־דייטש אין צוועלפֿטן יאָרהונדערט, אין יענעם יאָרהונדערט האָט זי שוין דערגרייכט מזרח צענטראַל־דייטש, און באַלד נאָך 1300, אויך אייבער־דייטש (פּענצל 1975: 114). אויב מיר וועלן זיך רעכענען מיטן צוועלפֿטן יאָרהונדערט פֿון אָריענטירונג וועגן, וועלן

מיר האָבן אַ געזונטן אויסגאַנג־פּונקט.

וויסן מיר, אַז דער סעמיטישער מלרע האָט זיך אין ייִדיש איבערגערוקט אויף מלעיל נ אָ ך (בערך) דעם צוועלפטן יאָרהונדערט. מ׳דאַרף זיך משער זײַן אַז בתורת לעבעדיקער פֿאָנאָלאָגישער בײַט, איז די פֿאַרלענגערונג בבת אחת חל געווען סײַ אויף סעמיטיזמען סײַ אויף גערמאַניזמען, אַזוי אַרום אַז בײַ בעטן און בגד וואָלטן זיך די וואָקאַלן סימולטאַן אונטערגעגעבן דער פֿאַרלענגערונג.

צום אַשכנזישן לשון קודש האָבן מיר דאָס עדות־זאָגן פֿון „יקותיאל פֿון פּראָג“, אַ נקדן און מקפּיד אויף די נאָרמעס פֿון דער לשון־קודשדיקער קריאה, וועלכער האָט אַפּנים געלעבט אין דרײַצנטן יאָרהונדערט. ער האָט געהייסן יקותיאל הכהן בן יהודה (יהב״י), און אליה בחור האָט געוואוסט צו דערציילן אַז בײַ אַשכנזים האָט מען אים אָנגערופֿן: זלמן הנקדן (זע אליה בחור 1538: ע״ז ע״א). זלמן הנקדן איז געווען אַ מומחה איבער דער מסורה, און אַ שטרענגער וועכטער איבער דער קלאַסישער לשון־קודשדיקער קריאה. ער האָט געשטו־רעמט קעגן דער השפּעה פֿון די גערעדטע שפּראַכן איבער דער פֿאָנעטיק פֿון דער לשון־קודשדיקער קריאה. דורך דעם וואָס ער האָט אײַנגעטיילט די ייִדישע אייראָפּע אויף קולטור שטחים, נוצנדיק די ייִדישע טערמינען (אַשכנז, צרפת און כנען), איז ער בדיעבד געווען דער גרינדער פֿון דער ייִדישער אינטערלינגוויסטיק (זע קאַץ 1991ד: 142).

דאָס נעלם־ווערן פֿון פֿאַרטאָפּלטע קאָנסאָנאַנטן אין דער קריאה (ד.ה. פֿונעם רעאַליזירן פֿאָנעטיש דעם דגש חזק, למשל אין כלה, שבת, קלאַסיש: kallɔ̄́, šabbɔ̄́θ), איז ענג פֿאַרבונדן מיטן איבעררוק אויף מלעיל. אין דער אַלטער פֿאָנאָלאָגיע האָט דער דגש חזק פֿאַרטאָפּלט אַ קאָנסאָנאַנט וואָס האָט אַזוי אַרום געדינט סײַ אויף צו פֿאַרמאַכן דעם פֿריערדיקן טראַף סײַ אויף צו איניציאירן דעם קומעדיקן. ביידע פֿונקציעס געהערן דער העברעאישער סטרוקטור פֿון טראַפֿן: דער פֿריערדיקער טראַף, טאָמער האָט ער אַ קורצן וואָקאַל, מוז ער זײַן אַ פֿאַרמאַכטער, ווײַל קורצע אומבאַטאָנטע וואָקאַלן קענען זיך באַווײַזן נאָר אין פֿאַרמאַכטע טראַפֿן; דער קומעדיקער טראַף מוז זיך פֿאָרט אָנהייבן מיט אַ קאָנסאָנאַנט מחמת דעם וואָס אַ ל ע העברעאישע טראַפֿן הייבן זיך אָן מיט אַ קאָנסאָנאַנט. אַכלל, מיטן איבעררוק פֿון דער באַטאָנונג אויף מלעיל מוז אײַנפֿאַלן דער גאַנצער בנין.

די רייד גייט אַקעגן דעם וואָס זלמן הנקדן באַווײַנט דאָס וואָס „הקוראים הצעירים נהגו שלא השמיעו את הדגש החזק הבא באותיות האילו“ (זע אין יקותיאל 1395: 187ב). דאָס איז טײַטש: „די יונגע בעלי־קריאה האָבן זיך נוהג געווען, אַז זיי האָבן ניט געלאָזט הערן דעם דגש חזק בײַ אָטאָ די אותיות“. אַ סימן האָבן מיר אַז די דעגעמינירונג — קוקנדיק אויף צוריק — איז דעמאָלט געווען אַ נײַער קלאַנגיקער בײַט וואָס האָט זיך געהאַט אָנגענומען בײַם ייִנגערן דור. דער בײַט האָט זיך פֿאַרלאָפֿן פֿאַר יקותיאלס אויגן אין דרײַצנטן יאָרהונדערט.

מ׳דאַרף זיך אָבער ניט סומך זײַן אויף דער סטרוקטורעלער סמיכות־הפּרשה צווישן דעגעמינירונג און דעם איבעררוק אויף מלעיל. יקותיאל רעדט צום ענין גופֿא, ער קריטיקירט „המחלפים את הנגינה“ (׳די וואָס בײַטן איבער דעם וואָרט־אַקצענט׳), אָנווײַזנדיק שוואַרץ אויף ווײַס, ווער עס איז דאָ דער גזלן: „והאשכנזים הורגלו בהן“, דהיינו: „די אַשכנזים האָבן זיך צו זיי אײַנגעוואוינט“ (אַלץ דאָרטן, 188ב). נאָך ערגער, ער ווײַזט אָן אויף מינימאַלע פּאָרלעך וואָס שיידן זיך אונטער נאָר און בלויז אין דער באַטאָנונג, וואו דאָס פֿלאָנטערן פֿירט צום אָנווער פֿון אַוועלכן ניט איז חילוק: בָּ֫נוּ [׳אין אונדז׳] ≠ בָּנ֫וּ [׳האָבן געבויט׳]; שָׁ֫תוּ [׳האָבן אָנגעטאָן׳, ׳זיך אָנגעזעצט׳, ׳זיך אויסגעשטעלט׳] ≠ שָׁת֫וּ [׳האָבן געטרונקען׳] (יקותיאל 189א).

VII

מסקנות

בלײַבן אונדז צוויי לאָגישע מסקנות, די רעזולטאַטן פֿון דער רעקאָנסטרוקציע:

(א) דער סעמיטישער קאָמפּאָנענט איז אין ייִדיש אַרײַן מיטן מלרע כנוסח טבריה;

(ב) דער איבעררוק אויף מלעיל האָט זיך פֿאַרלאָפֿן ערשט נ אָ ך דער פֿאַרלענגערונג פֿון קורצע באַטאָנטע וואָקאַלן אין אָפֿענע טראַפֿן וואָס איז חל געווען אויף אַלע קאָמפּאָנענטן פֿון ייִדיש.

און דערצו, נאָך צוויי מסקנות וואָס מ׳קען ציִען פֿון די דאָקומענטן:

(ג) די פֿאַרלענגערונג האָט ייִדיש אַרײַנבאַקומען פֿון דײַטש, וואו זי האָט זיך פֿאַרלאָפֿן אָנהייבנדיק אין שפּעטן עלפֿטן יאָרהונדערט, דערגייענדיק צו אַ גאָר ברייטן פֿאַרשפּרייט סוף דרײַצנטן יאָרהונדערט. (היות ווי עס האַנדלט זיך אין אַן אַקטיוון פֿאָנאָלאָגישן פּראָצעס, ניט אין ווערטער אָדער פֿאָרמעס, קען מען זיך משער זײַן אַז די דאַטירונג לגבי ייִדיש וועט דאָ זײַן ענלעך);

(ד) אין דרײַצנטן יאָרהונדערט האָט זיך דער טראָפּ שוין איבערגערוקט אויף מלעיל אין סעמיטישן קאָמפּאָנענט פֿון ייִדיש, ווי ס׳איז צו זען פֿון די לשון־קודשדיקע לייען־רגילותן קעגן וועלכע עס האָט

געשטורעמט זלמן הנקדן (נעמענדיק אין באַטראַכט אַז דאָ גייט אין אַ השפּעה פונעם סעמיטישן קאָמפּאָנענט וואָס אין יידיש אויף דער אַשכנזישער קריאה).

צו דער פראַגע מכה דעם דירעקטן גורם, לאָזט זיך קאָנסטרואירן, אַז די גערמאַנישע שורש אַקצענטירונג, וואָס למעשה איז זי אַמאָפּטסטן געשטאַנען אָנהייב וואָרט, האָט אויסגעשטראַלט מיט אַ מאַגנעטישער אַטראַקציע וואָס האָט דעם סעמיטישן מלרע ניט באַוויזן איינגעמען, און יאָ באַוויזן איבעראַנדערשן, אין דער „פּאַנאָלאָגישער לאַנדשאַפט" פון אייראָפּע. געבליבן איז אַ נייע גרעניץ אַקצענטירונג, מלעיל, וואָס איז אַנדערש איידער דער סעמיטישער מלרע פון וועלכן ער האָט זיך גענומען, אַנדערש אויך איידער די גערמאַנישע שורש אַקצענטירונג וואָס האָט אויף אים געווירקט, און מיט וועלכער ער לעבט זיך בהאַרמאָניע צונויף. דערמיט האָט יידיש אַ נייע סיסטעם, וואָס איז נאָר און בלויז: יידיש.

ביבליאָגראַפיע

אידעלסאָן, א. צ.

1913 A. Z. Idelsohn, "Die gegenwärtige Aussprache des Hebräischen bei Juden und Samaritanern" in *Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums* 57 (n.s. 21): 527-545, 697-721.

אליה בחור

1538 ספר מסורת המסורת חברו ר' אליהו המדקדק י"ץ ב"ר אשר הלוי האשכנזי זצ"ל. להבין ולהורות. לאנשי הדורות. דרך בעלי המסורות. בקצור לשונם. וחידותם וסימנם. בראשי תיבות ובנוטריקון. לכלם עשה תקון. נדפס בוויניסייא הבירה. בבית השר דניאל בומבירגי יר"ה, דניאל באָמבערג: ווענעציע.

באָראָכאָוו, בער

1913 „אָנמערקונגען צום פּאָריקן אַרטיקל" [= טשעמערינסקי 1913] אין ניגער 1913: 71-78.

באַרטאַל, י. און מענדעלסאָן, ע. און טורניאַנסקי, ח.

1993 Israel Bartal, Ezra Mendelsohn & Chava Turniansky (eds.), *Studies in Jewish Culture in Honour of Chone Shmeruk*, Zalman Shazar Center for Jewish History: Jerusalem.

ביים, האַרטאָך

1970 Hartog Beem, *jerösche (Erfenis). Jiddische spreekwoorden en zegswijzen uit het nederlandse taalgebied*, 2e gewijzigde en aangevulde druk, Van Gorcum & Comp: Assen.

בירנבוים, שלמה

[1918] Solomon A. Birnbaum, *Praktische Grammatik der jiddischen Sprache für den Selbstunterricht. Mit Lesestücken und einem Wörterbuch* [= *Die Kunst der Polyglottie*, 128], A. Hartleben: Vienna & Leipzig.

1922 *Das hebräische und aramäische Element in der Jiddischen Sprache. Inauguraldissertation verfasst und der philosophischen Fakultät der bayer. Julius-Maximilians-Universität Würzburg zur Erlangung der philosoph. Doktorwürde vorgelegt am 10. Juni 1921*, Zahn & Baendel: Kirchhain.

1929 "Jiddische Sprache" in *Jüdisches Lexikon* (Jüdischer Verlag: Berlin) 3: 269-278.

1932 und I. Schipper, "Jiddisch" in *Encyclopaedia Judaica. Das Judentum in Geschichte und Gegenwart* (Eschkol: Berlin) 9: 112-127.

1943 "Yiddish" in *Universal Jewish Encyclopedia* (Universal Jewish Encyclopedia Co.) 10: 598-601.

1979 *Yiddish: A Survey and a Grammar*, Manchester University Press:

Manchester & University of Toronto Press: Toronto.

בעראַנעק, פ.

1965 Franz J. Beranek, *Westjiddischer Sprachatlas*, N. G. Elwert Verlag: Marburg.

בעש, וו. און קנאָפּ, או. און אַנדערע

1983 Werner Besch & Ulrich Knoop et al. (eds.), *Dialektologie. Ein Handbuch zur deutschen und allgemeinen Dialektforschung*, 2, Walter de Gruyter: Berlin.

גלינערט, לייזער

1993 Lewis Glinert (ed.), *Hebrew in Ashkenaz. A Language in Exile*, Oxford University Press: New York.

הערצאָג, מיכל

1965 Marvin I. Herzog, *The Yiddish Language in Northern Poland. Its Geography and History* [= *Indiana University Research Center in Anthropology, Folklore, and Linguistics*, Publication 37 = *International Journal of American Linguistics* 31.2, part iii], Mouton: The Hague.

1969 "Yiddish in the Ukraine" in Herzog, Ravid & Weinreich 1969: 58-81.

הערצאָג, מיכל און ראַוויד, וויטאַ און ווײַנרײַך, אוריאל

1969 Marvin I. Herzog, Wita Ravid, Uriel Weinreich (eds.), *The Field of Yiddish. Studies in Language, Folklore, and Literature*, Third Collection, Mouton: The Hague.

הערצאָג, מיכל און ווײַנרײַך, אוריאל און באַוויסקאַר, וועראַ

1992 Marvin I. Herzog, Uriel Weinreich, Vera Baviskar (eds.), *The Language and Culture Atlas of Ashkenazic Jewry. Volume I: Historical and Theoretical Foundations*, Max Niemeyer Verlag: Tübingen.

ווײַנרײַך, אוריאל

1958 Uriel Weinreich, "A Retrograde Sound Shift in the Guise of a Survival. An Aspect of Yiddish Vowel Development" in Catalán 1958: 221-267.

1965 (ed.), *The Field of Yiddish. Studies in Language, Folklore and Literature*. Second Collection, Mouton: The Hague.

ווײַנרײַך, מאַקס

1960 „די סיסטעם ייִדישע קדמון וואָקאַלן" אין ייִדישע שפראַך 20: 65-71.

1963-64 „ראשית ההברה האשכנזית בזיקתה לבעיות קרובות של היידיש ושל העברית האשכנזית" אין לשוננו 27-28: 131-147, 230-251, 318-339.

1973 געשיכטע פון דער ייִדישער שפראַך. באַגריפן, פאַקטן, מעטאָדן, 4 בענד, ייִוואָ: ניו־יאָרק.

ווײַס, שמואל־דוד

1971 „/אַ/, /אַ:/ און /אַי/ אינעם ייִדישן וואָקאַליזם" אין ייִדישע שפראַך 30: 65-69.

ווילענקין, לייזער

1931 יִדישער שפּראַכאַטלעס פון סאָוועטנפארבאנד. אפן גרונט פון די דיִאלעקטאָלאָגישע מאטעריִאלן, וואָס זײַנען צונויפגעזאמלט געוואָרן דורך דער שפראַכקאָמיסיִע פון יִדישן סעקטער פון דער ווײַסרוסישער וויסנשאפט־אקאדעמיִע אונטער מ. ווײַנגערס אָנפירונג. פאָנעטיק, ווייסרוסישע וויסנשאפט־אקאדעמיִע — יִדישער סעקטער: מינסק.

ווינער, לעאָ

1894 Leo Wiener, "On the Hebrew Element in Slavo-Judaeo-German" in *Hebraica* (Chicago) 10: 175-187.

וועלז, ק. דזש.

1985 C. J. Wells, *German: A Linguistic History to 1945*, Clarendon Press: Oxford.

זיסקינד, נתן

1953 „באַטראַכטונגען וועגן דער געשיכטע פון יידיש" אין יידישע שפּראַך 13: 97-108 [איבער=געדרוקט אין מאַרק 1958: 146-157].

טשעמערינסקי, ח.

1913 „די יידישע פאָנעטיק" אין ש. ניגער 1913: 47-71.

יאַקאָבסאָן, ראָמאַן

1953 „דער יידישער קלאַנגען=באַשטאַנד אין פאַרגלייך מיטן סלאַווישן אַרום" אין יידישע שפּראַך 13: 70-83 [איבערגעדרוקט אין מאַרק 1953: 207-220].

יקותיאל הכהן בן יהודה

1395 [כתב=יד בריטישער מוזיי Add. 19,776].

לוצאטו [לוצאַטאָ], שמואל דוד [= שד"ל]

1830 אוהב גר, אַנטאָן עדלעם פאָן שמיד: ווין.

לייבל, דניאל

1965 Daniel Leibel, "On Ashkenazic Stress" in U. Weinreich 1965: 63-72.

מאַרק, יודל

1958 (רעד.), יודאַ אַ. יאָפע בוך, ייוואָ: ניו=יאָרק.

מיזעס, מתתיהו

1924 Matthias Mieses, *Die jiddische Sprache. Eine historische Grammatik des Idioms der integralen Juden Ost- und Mitteleuropas*, Benjamin Harz: Berlin & Wien.

ניגער, ש.

1913 (רעד.), דער פנקס. יאָרבוך פאַר דער געשיכטע פון דער יידישער ליטעראַטור און שפּראַך, פאַר פאָלקלאָר, קריטיק און ביבליאָגראַפיע, ווילנער פאַרלאַג פון ב. א. קלעצקין: ווילנע.

סאַפּיר, עדוואַרד

1894 Edward Sapir, "Notes on Judeo-German Phonology" in *Jewish Quarterly Review* (Philadelphia) n.s. 6: 231-266

סגל, משה צבי

1928 יסודי הפונטיקה העברית. חקירה בהברון העברי ותולדותיו, ספריה היסטורית=פילולוגית, ד"ר יהודה יונוביץ: ירושלים.

עמדין, יעקב

1745 פלטין בית אל העומד על שבעה עמודי שמים ונקרא גם אור שבעת הימים: אלטונא [אַלטאָנע].

פּאַאול, ה. און אַנדערע

1975 Hermann Paul, *Mittelhochdeutsche Grammatik*. 21., durchgesehene Auflage von Hugo Moser and Ingeborg Schröbler, Max Niemeyer Verlag: Tübingen.

פּענצל, ה.

1957 Herbert Penzl, [review of Ebehard Kranzmayer, *Historische Lautgeographie des gesamtbairischen Dialektraumes*] in *Language* 33: 467-475.

1975 *Vom Urgermanischen zum Neuhochdeutschen. Eine historische Phonologie* [= Grundlagen der Germanistik, 16], Erich Schmidt Verlag: Berlin.

פּרילוצקי, נח

1920 צום יידישן וואָקאַליזם. עטיודן [= יידישע דיאַלעקטאָלאָגישע פאָרשונגען. מאַטעריאַלן פאַר אַ וויסנשאַפטלעכער גראַמאַטיק און פאַר אַן עטימאָלאָגיש ווערטערבוך פון דער יידישער שפּראַך, 4 = נח פּרילוצקים כתבים, 10]: וואַרשע.

1921 דיאַלעקטאָלאָגישע פּאַראַלעלן און באַמערקונגען. עטיודן וועגן יידישן וואָקאַליזם [= יידישע דיאַלעקטאָלאָגישע פאָרשונגען, 3 = נח פּרילוצקים זאַמלביכער פאַר יידישן פאָלקלאָר, פילאָלאָגיע און קולטור געשיכטע, צווייטע העלפט פון צווייטן באַנד = נח פּרילוצקים כתבים, 9]: וואַרשע.

פייסט, זיגמונד

1923 [רעצענזיע איבער בירנבוים 1922 אין] *Zeitschrift für deutsche Mundarten* 18: 141-142. [געהתמעט: S.F.].

פישמאַן, שיקל

1985 Joshua A. Fishman (ed.), *Readings in the Sociology of Jewish Languages*, E. J. Brill: Leiden.

פישער, יחיאל [= בנ⸗נון, יחיאל]

1936 Jechiel Fischer, *Das Jiddische und sein Verhältnis zu den deutschen Mundarten unter besonderer Berücksichtigung der ostgalizischen Mundart. Erster Teil: Allgemeiner Teil — Lautlehre. Erste Hälfte: Allgemeiner Teil. Inaugural-dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät der Ruprecht-Karls-Universität Heidelberg*, Buchdruckerei Oswald Schmidt G.M.B.H.: Leipzig.

1951 „העברית שביידיש" אין לשוננו 17: 139-144.

1973 Jechiel Bin-Nun, *Jiddisch und die deutschen Mundarten. Unter besonderer Berücksichtigung des ostgalizischen Jiddisch*, Max Niemeyer: Tübingen.

קאַטאַלאַן, ד.

1958 Diego Catalán (ed.), *Miscelánea homenaje a André Martinet. Estructuralismo e historia*, T. II, Biblioteca Filológica: Universidad de La Laguna.

קאַץ, הירשע⸗דוד [= קאַץ, דוד]

1982 Dovid Katz, *Explorations in the History of the Semitic Component in Yiddish*, University of London PhD dissertation.

1983 "Zur Dialektologie des Jiddischen" in W. Besch et al. 1983: 1018-1041.

1985 "Hebrew, Aramaic and the Rise of Yiddish" in Fishman 1985: 85-103.

1986 „יוסף הערצעם אסתר: צענטראַל⸗מערב יידיש אין „פירט" אין *Israelitische Kultusgemeinde Fürth* (סעפטעמבער 1986): 20-27.

1987א "The Proto Dialectology of Ashkenaz" in D. Katz 1987b: 47-60.

1987ב (ed.), *Origins of the Yiddish Language. Papers from the First Annual Oxford Winter Symposium in Yiddish Language and Literature, 15-17 December 1985* [= *Winter Studies in Yiddish*, 1], Pergamon Press: Oxford.

1991א „דער סעמיטישער חלק אין יידיש: אַ ירושה פון קדמונים" אין אָקספאָרדער יידיש 2: 17-95.

1991ב „שלמה בירנבוים" אין אָקספאָרדער יידיש 2: 271-276.

1991ג "The Children of Heth and the Ego of Linguistics. A Story of Seven Yiddish Mergers" in *Transactions of the Philological Society* 89: 95-121.

1991ד "A Late Twentieth Century Case of *katoves*" in D. B. Kerler 1991: 141-163.

1993א "The Phonology of Ashkenazic" in Glinert 1993: 46-87.

1993ב "East and West, khes and shin and the Origin of Yiddish" in Bartal, Mendelsohn & Turniansky 1993: 9-37.

קאַץ, מעינקע

1991 „פאָרם אין פּאָעזיע און נאַטור" אין אָקספאָרדער יידיש 2: 161-170.

קינג, ראָבערט ד.

1979 Robert D. King, "The Evidence of the German Component", paper placed before the First International Conference on Research in Yiddish Language and Literature, Oxford, 6—9 August.

1986 "Migration and Linguistics as Illustrated by Yiddish", paper placed before the Indo-European Symposium, IREX Conference on Comparative

Linguistics, University of Texas at Austin, 4—6 November.

קערלער, דוב־בער

Dov-Ber Kerler (ed.), *History of Yiddish Studies. Papers from the Third Annual Oxford Winter Symposium in Yiddish Language and Literature, 13-15 December 1987* [= *Winter Studies in Yiddish,* 3], Harwood: Chur. 1991

ראָס, טשאַרלז

Charles V. J. Russ, *Historical German Phonology and Morphology*, Clarendon: Oxford. 1978

Studies in Historical German Phonology. A Phonological Comparison of MHG and NHG with Reference to Modern Dialects, Peter Lang: Berne & Frankfurt. 1982

שײנעאַנו, לאַזאַר

Lazăr Șaineanu, *Studiu Dialectologic asupra Graiului Evreo-German*, Eduard Wiegand: Bucharest. 1889